

PEYAMİ SAFA VE ESERLERİ

Osman DEMİRCİ*

Hayatı

Babası Trabzon'un köklü ailelerinden birine mensup olan Peyami Safa, 2 Nisan 1899'da İstanbul Gedikpaşa'da dünyaya gelmiştir. İsmi Tevfik Fikret tarafından konulan yazar, çok küçük yaşlarda büyük acılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Babası Şair-i maderzâd (anadan doğma şair) olarak da tanınan İsmail Safa Trabzonlu Şair Mehmet Behçet Efendi'nin oğludur. Peyami Safa'nın amcası Ahmet Vefa şair, diğer amcası Ali Kâmil Akyüz tanınmış bir yazar, kardeşi İlhami Safa da gazeteci ve yazardır. Babası o henüz iki yaşındayken sürgünde olduğu Sivas'ta ölmüş,¹ annesi tarafından zor şartlarda yetiştirilmiştir. Henüz ilköğrenimini görürken sağ kolunda çıkan kemik veremi nedeniyle doktorların, hasta bakıcıların ve ilaç kokularının arasında kalmıştır (1908). Babasının yakın arkadaşı Abdullah Cevdet'in hediyesi olan Fransızca ansiklopedik sözlük *Petit Larousse*'u² ezberlemiş ve zamanla Fransızcasını ilerletmiş bunun yanında edebî eserler başta olmak üzere tıp, psikoloji ve felsefe alanlarına da ilgi duymuş, savaş koşullarının getirdiği geçim zorluluğu onu küçük yaşlarda farklı görevlerde çalışma hayatına sürüklemiştir.³ Geçim zorlukları nedeniyle Vefa İdadisi'ne devam edemeyen yazarın bu lisedeki ismi Osman Peyami'dir. Sıksa, çelimsiz vücuduyla orantısız büyük bir başa sahip Peyami Safa, henüz dokuz yaşındayken geçirdiği bir kaza sonucu sağ kolu da sakat kalmış ve bu acılar onun *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* gibi bir edebiyat şaheserinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴ Mütareke dönemlerinde muallimlikten ayrılarak kardeşi İlhami Safa ile *Yirminci Asır* gazetesini çıkardığında henüz on dokuz yaşındadır. İlk hikayelerini yazdığında yaşı on beş, ilk romanı *Sözde Kızlar*'ı yazdığında yirmi iki yaşındadır. Bu dergideki "Asrın Hikâyeleri" başlığı altındaki imzasız yazdığı hikâyeler büyük bir ilgi toplamakta ve yeni bir yazarın doğuşunun işaretleri sayılmaktadır.⁵ Yakup Kadri "Bize bir üslup getirdin", birçokları gibi Yahya Kemal de "İsmail Safa'nın en büyük eseri Peyami'dir" diyecektir. Onu yazmaya teşvik edenler arasında Ömer Seyfettin ve Faruk Nafiz de bulunmaktadır.⁶ Peyami Safa, böylece basın yayın hayatına adım atmış, bir hikâye yarışmasında derece almasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. O artık *Tercümân-ı Hakikat* ve *Tasvîr-i Efkâr* (1922) başta olmak üzere değişik vesilelerle Server Bedi, Çömez, Serazad, Safiye Peyman, Bedia Servet gibi müstear isimlerle birçok gazetenin yazar kadrosundadır. Peyami Safa, bu arada dönemin ileri gelen bazı yazarlarıyla kalem kavgalarına da girecek, Nazım Hikmet ile uzun bir süre olan yakınlığı da yine bir kalem kavgasıyla sonlanacak ve bu onun antikomünist yazılar yazmasını da tetikleyen bir sürecin başlangıcı olacaktır. Ağaoğlu Ahmet'in çevresinin etkisiyle de liberalizme

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, osman.demirci@windowslive.com

¹ Ergun Göze, *Peyami Safa* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 7.

² Cimriliğiyle meşhur Abdullah Cevdet, merhum arkadaşının yetim çocuğuna bir sünnet hediyesi olarak bu sözlüğü verecektir (Göze, *Peyami Safa*, 8).

³ Beşir Ayvazoğlu, "Peyami Safa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 35/437.

⁴ Tamamı otobiyografik olan bu romanının yanında Peyami Safa aslında her eserinin kendi hayatından izler taşıdığını söyleyecektir (Göze, *Peyami Safa*, 96).

⁵ Göze, *Peyami Safa*, 11.

⁶ Göze, *Peyami Safa*, 9-12.

meyleden Peyami Safa, sonraları mistisizm, parapsikoloji ve metapsişik konularına ilgi duymaya başlayacaktır. İrkçılık-Turancılık meselesiyle ilgili olarak hazırlanan raporda ismi geçse de bundan dolayı yargılanmayacaktır. Demokrasiye karşı olan ve bu yüzden de Demokratik Parti'yi eleştiren Safa, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Bursa milletvekili adayı olarak seçime girmiş fakat seçilememiştir (1950). Necip Fazıl Kısakürek, Aziz Nesin ve Çetin Altan gibi isimlerle polemiklere giren ve yoğun tempoda oldukça yıpranan, yorulan yazarı asıl sarsan oğlu Merve'nin ölümüdür. Çok kısa bir süre sonra da kendisi de bir dostunun evinde vefat edecek (15 Haziran 1961) ve iki gün sonra Edirnekapı Mezarlığı'nda defnedilecektir.⁷ Böylece tek çocuğu olan Merve'nin askerden cenazesinin gelmesiyle Peyami Safa'nın soyunu devam ettirecek kimsesi de kalmayacaktır.⁸

Peyami Safa'nın aile çevresinin şairlikle meşhur olmalarına rağmen kendisinin daha çok fikir, felsefe, tıp ve sanatla ilgilenmiş olmasını Göze, yazarın şeceresinin Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından meşhur Akşemseddin'e dayanmasıyla ilişkilendirmektedir.⁹ Peyami Safa'nın esas fikirleri I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında belirginleşmeye başlar. Döneminin birçok aydını gibi o da Cumhuriyet'in ilk yıllarında derin şüphe ve tereddütler içindedir ve koyu bir bohem hayatına dalmıştır. Felsefeye olan ilgisi artarak devam eden ve Mustafa Şekip Tunç ve Hilmi Ziya Ülken gibi önemli düşünürlerle yakın dostluklar kuran Peyami Safa, Türk Felsefe Cemiyeti'nin de 1931'deki ikinci kuruluşunda aktif biçimde yer alacaktır. Birçok fikri değişim içinde olan yazar, milliyetçilikte ve korporatizmde sonuna kadar devam etmiştir.¹⁰

Bir Düşünür Olarak Peyami Safa

Peyami Safa gibi farklı türlerde birçok eser vermiş düşünür-edebiyatçının bir bütün halinde portresini çizmek Okay'ın¹¹ belirttiği gibi çok zordur. Bundan dolayı belli başlı konular hakkındaki düşünceleri üzerinden onun hakkında bir fikir edinmeye çalışmanın daha doğru bir yöntem olacağı kanaatindeyiz. Her şeyden önce halkın değerleriyle barışık muhafazakâr-milliyetçi ve gelenekçi bir çizginin temsilcisi olan Peyami Safa, taassuptan uzaktır ve modern dünyayla uyumlu olan bir din anlayışına sahiptir. Batı'yı ve Batı'nın değerler dünyasını eleştirmekten geri durmaz. Dönemin yaygın iddiası olan Batı'nın ahlaken çöktüğü düşüncesine katılmakta, o da teknik ilerlemeyle manevi gerileme arasında bir irtibat kurmaktadır.¹² Düzenli bir eğitimden geçmeyen, ilmî bir disiplin içinde yetişmeyen Peyami Safa, kendi kendini yetiştirmiştir. Herhangi bir konunun uzmanı olmamasına rağmen birçok konuda fikir yürüten entelektüel aydın türünün tipik bir örneğidir.

Dönemin en hararetli tartışma konularından olan "Müslümanların neden geri kaldığı" sorunun da Peyami Safa'yı dönemin yaygın klişelerini tekrarlarken görürüz. Buna göre Müslümanların geri kalması dine olan bağlılıklarının zayıflamasıyla olmuştur. Bu bağlamda din-bilim ilişkisi de bu konunun doğal bir uzantısı olarak Peyami Safa'nın hep gündemindedir. Hatta Batı'da dahi dinin bilime engel olmadığını "Amerika'da İncil üzerine yemin edilmesi" örneği üzerinden vermekte bir sorun görmez. Ama bu basit ve zayıf argümanlar üzerinden bu tezi temellendirmeye çalışması ikna etmek istediği kitlenin durumuyla da alakalı olmalıdır. Safa, gerilemeyi dine değil, din müessesesinin soysuzlaşmasına bağlamaktaysa da¹³ gerilemenin esas nedeninin modern bilimden uzak kalan Doğu düşüncesinin olduğunun o da pekâlâ farkındadır.

⁷ Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 438.

⁸ Göze, *Peyami Safa*, 15-16.

⁹ Göze, *Peyami Safa*, 7.

¹⁰ Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439.

¹¹ Orhan Okay, *Silik Fotoğraflar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001), 143.

¹² Peyami Safa, *Seçmeler*, haz. Faruk K. Timurtaş – Ergun Göze (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 307.

¹³ Safa, *Seçmeler*, 113.

“Mistik bir din olan Hristiyanlıktan rasyonalist bir medeniyet çıkararak Batı'nın karşısında rasyonalist bir din olan İslam'dan İskenderiye mektebinden gelen mistik bir aşının tesirinde kalan Müslüman milletlerin ilmî temelden mahrum bir sezimin bir işe yaramayacağını anlamaması yönünden geri kalmıştı.”¹⁴

Peyami Safa, sosyolojiden antropolojiye felsefeden pozitif bilimlere kadar birçok ilmi disiplinle ilgilenmekte bu bilimlerin verilerini kullanmaktadır. Modern felsefi akımlar, düşünce hareketleri onun makalelerinin ana konularındandır. Marksizm, varoluşçuluk gibi akımların tanıtımı ve eleştirisini yaparken bir kelimacı gibi hareket etmekte, dinin temel kaynaklarını referans alarak bu akımların temel tezlerini tenkit ederken âdeta yeni ilm-i kelamın temsilcilerinden biri olarak davranmaktadır.

Neden tıpla çok fazla meşgul olduğu sorulduğunda roman kahramanlarının vücutları hakkında bilgi sahibi olmak olduğunu belirten¹⁵ yazarın bu açıklaması aynı zamanda onun başta felsefe ve psikoloji olmak üzere birçok farklı ilmî disipline neden ilgi duyduğunun temel gerekçesidir. Şüpheli olduğu zamanlar dahil kendini daima milliyetçi ve insancıl olarak tanımlayan Peyami Safa, sosyalist olduğu dönemlerde bile Allah'a olan inancını hep muhafaza edecektir.¹⁶ Peyami Safa'yı zihnen en fazla meşgul eden mesele ise batılılaşma sorunudur, diğer bütün meseleler âdeta bu meseleyle bir şekilde irtibatlandırılarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda fert-toplum ilişkisi, mistisizm, din-bilim ilişkisi, bütün yönleriyle, iç çatışmalarıyla insan, Türk devrimi-inkılâplar ele aldığı temel meselelerdir.

Batılılaşma veya Doğu-Batı Sentezi

Batılılaşma konusunda eleştirel bir tavır takınan Peyami Safa, Batı'yı daha çok tabiatla olan çarpık ilişkisi, maddeye yüklediği anlam dahası maddeperestliği yönleriyle eleştirmektedir: “Şarktan garba doğru gittikçe sanki güneşten uzaklaşmanın fiziki bir neticesi imiş gibi her şey katlaşıyor ve ruhaniden cismaniye doğru gidiyor.”¹⁷

Türkiye'deki batılılaşma konusunda eleştirel olan Peyami Safa, yeni yapılan Türk devrimlerinden de bir heyecan duymaz gibidir. Düşüncelerinde karamsardır. Milli geleneklerin korunarak bir batılılaşmaya gidilmesinden yanadır ve ona göre Atatürk de bunu yapmayı hedeflemektedir. Mağlup medeniyetler açısından bu yol ona göre içe kapanma ve galip olan medeniyeti taklit etme yollarının dışında en sağlıklı olan üçüncü yoldur. Burada Batı'yı toptan ret veya toptan kabul etmek yerine milli bünyeye uygun bir batılılaşma benimsenmektedir. Dolayısıyla Peyami Safa'ya göre böyle bir sentez mümkün olduğu kadar aynı zamanda zaruridir de. Türkiye coğrafi konum itibarıyla de Asya ve Avrupa'yı buluşturan yeni bir terkip yapmaya elverişlidir. Batının bilimi ile doğunun sezisinin bir sentezi yapılmalıdır.¹⁸

Döneminin birçok yazarı gibi o da İstanbul'da yetişen bir İstanbulludur ve dünyaya hep buradan bakmaktadır. Birçok sorun İstanbul merkezli olarak incelenir. Safa'nın olgunluk eseri olan *Fatih-Harbiye* romanında batılılaşma sorununu yine İstanbul semtleri üzerinden ele alınmaktadır. Burada Fatih semti Doğu'yu, Beyoğlu Batı'yı temsil eder. Doğu'da kedinin, Batı'da köpeğin sevilmesi rasyonel gerekçelere dayandırılır. Romanın başkarakterlerinden olan Neriman, bu evcil hayvanlarla sahipleri arasında ilgi kurmakta ve buradan Doğu eleştirisi yapmaktadır. Doğu, kedi gibi tembel, uykucu ve beleşçi; Batı ise köpek gibi canlı, çalışkan ve atılgandır. Doğu-Batı, gelenek, modern, eski-yeni yaşam tarzlarının mukayese edildiği romanın sonunda Batı değerlerinin özentisi olan Neriman'ın fena halde yanıltılmış ve Batı'nın sahte yaşam tarzına ve değerlerine kendini kaptırmaktan son anda kurtulmuş olarak tasvir edilir. Neriman'ın bu Batı özentiliği Peyami Safa tarafından bir “züppelik” olarak da aşağılanarak mahkûm

¹⁴ Safa, *Seçmeler*, 126.

¹⁵ Göze, *Peyami Safa*, 97.

¹⁶ Göze, *Peyami Safa*, 97.

¹⁷ Safa, *Seçmeler*, 304.

¹⁸ Safa, *Seçmeler*, 318-322.

edilmektedir. Romanda Doğu-Batı oldukça kaba hatlarıyla indirgenmiş bir surette karikatürize edilmekte, modern yaşamın sonuçları olan lüks-medeniyet, yaşam biçimleri “sahte” olarak kodlanmakta, esaslı bir Doğu-Batı mukayesesine gidilmemektedir. Özellikle kadınların Batı'nın yaşam tarzına özenmesinin tehlikeli sonuçlarına roman kahramanı Neriman üzerinden odaklanan Peyami Safa, hem dönemin en tartışmalı konusu olan kadın meselesine dikkatleri çekmekte hem de Batılı kadınlara özenmenin maddi-manevi felaketlerine dikkat çeken İslamcı düşünürlerle paralel düşündüğünü göstermektedir. Dönemin en hararetle tartışma konularından olan kadın meselesinde de Peyami Safa, İslamcı-gelenekçi cenahta yerini alırken yeni bir şey söylememektedir: “Sen de onlardan değil misin? Fakat bu nihayetsiz bedbinliğin nereden geliyor? Kadının ebediyeti zekasında değil, rahmindedir. Yeni kadın, yaratıcılığın merkezini şaşırmıştır.”¹⁹

Mütearifelere karşı isyanımızı bir orijinalite sanıyoruz; bu senin ve sizin kabahatinizden ziyade, tesiri altında kaldığınız Avrupa fikriyatının züppeliğine ait bir şaşkınlıktır. Klasik memelerden süt emmeyen bütün fani yeni cereyanlar, senin gibi milyonlarca kurban veriyor. Analığa karşı hümratsızlığımızın cezası, aynı zamanda hem tabiattan hem de cemiyetten geldiği için iki misli dehşetli olacaktır. Onun için, ben sana derim ki, saadetin ve idealin ve her şeyin karnındadır. Daima olduğu gibi kâinatı senin karnın idare edecektir. Bilmem ki bana hak veriyor musun?²⁰

Burada açık ki düşünür inançtan, gelenekten ve özellikle modern dünyanın değerleriyle de hesaplaşan bir İslam inancından yanadır. Batılılaşmanın sonucu olan kadınların açılmasının yol açtığı sorunlar roman kahramanı Ferit üzerinden işlenirken mekân her zaman İstanbul'dur. Batılılaşma konusu Batı'nın yaşam tarzına özenen kadın kimlikleri üzerinden ilk romanlarından olan *Sözde Kızlar*'ın da ana konusu olacaktır. Bu yaşam her ne kadar baştan cezbedici yönleriyle gençleri etkilese de sonuç daima felakettir. Bu hayata özenen kızlar, zevk düşkünü ve hafifmeşrep erkeklerin tuzaklarına düşmekten kurtulamayacaklardır. Hiçbir kutsallığın tanınmadığı bu bohem hayatta herkes bir hedonist olarak basit zevklerinin peşinden sürüklenmektedir. “Mebrure pek iyi dikkat etti ki, bütün bu insanlar şu evde, yalnız birbirlerine zevk, eğlence ve heyecan vermek için yan yana gelmişlerdi. Bu maksada yürümek için başkaları tarafından kudsî tanınan her şeyi hurafe sanıyorlar, korkmadan çiğniyorlardı.²¹ Batı hayatına özenmek burada da bir “züppelik” olarak tanımlanmaktadır. “Behiç'i düşündü: Gazetelerde karikatürü yapılan asrî genç bu muydu? Hayır, gerçi kıyafeti o kıyafet, tuvaleti o tuvaletti; gerçi söz söyleyişi, yürüyüşü, bakışı, bütün halleri o hallerdi, fakat züppe ismi verilen gülünç Türk genci bu değildi”²²

Batılılaşma sorunu Mebrûre ve Behiç, ana karakterleri ve bunlarla ilişkili yan karakterler üzerinden işlenecektir. İstanbul'da bir köşk hayatı etrafında kurgulanan bu romanda da mekân yine İstanbul'un Şişli, Beyoğlu gibi birkaç semtidir. Batılılaşma âdeta bu semtlerle sınırlı bir olgudur ve İstanbul'un diğer semtleri gibi henüz bir Anadolu sorunu haline gelmemiştir. Dönemin birçok yazarı gibi Peyami Safa'nın da Anadolu diğer tanımıyla “taşra” büyük bir romanın konusu olacak kadar pek ilgisini çekmemektedir. Bu romanda da yine aynı senaryo gerçekleşecek, Mebrure felaketin kıyısından dönecek, daha doğrusu Batı tarzı yaşama heveslenen kurbanların acı sonlarından ibret alacaktır. Ana karakter Mebrure “- İtiraf ederim ki beni o kız, o zavallı kız, Belma kurtardı. Yoksa aldanıyordum, ister istemez, bile bile aldanıyordum.”²³ Diyecektir. Mebrure'yi elde etmeye çalışan Batı özentisi Behiç'in karşısında ona gerçek anlamda aşık, tertemiz duygulara sahip bir ahlak abidesi ve halis Türk çocuğu olan Fahri vardır. Behiç'in zenginliğinin karşısında Fahri günlük iaşesini karşılamakta zorlanan bir gençtir. Peyami

¹⁹ Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, y.t.), 167.

²⁰ Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 168.

²¹ Peyami Safa, *Sözde Kızlar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, y. t.), 72.

²² Safa, *Sözde Kızlar*, 72.

²³ Safa, *Sözde Kızlar*, 212.

Safa, Behiç'in imajını alabildiğine karartmakta ve bütün erdemlerden yoksun bir şehvetperest olarak resmetmekteyken Fahri'yi parlatmakta, bütün insani erdemlerle donatmaktadır. Yaşanan felaketlerden aldığı ibretle roman Mebrure Fahri'yi seçecektir.

Düşünürü göre Türk aydını Batı'yı yeterince tanımamakta, kültür hayatında fikir ve değerler karmaşası yaşanmaktadır.²⁴ Doğu-Batı madde-mâna ikiliklerinden bir senteze ulaşmayı hedeflemektedir. Doğu-Batı sentezi konusunda geleneklere körü körüne sarılan, içe kapanmayı da tamamen düşmanın silahıyla silahlanmayı ve düşmana hayranlıkla ona benzemeyi de reddeden düşünür üçüncü bir yol olarak iki medeniyet arasında ahenkli bir terkibe gidilmesini önermesi²⁵ Göze'nin de ima ettiği üzere Gökalp'in sentezci felsefesinde bir sisteme kavuşmaktadır.²⁶ Gökalp'in Türk ve Müslüman kalarak batılılaşma fikri, Peyami Safa'nın milli olmak ve Batı'daki gelişmelere duyarsız kalmamak idealiyle uyumaktadır. Kendisi de Batı'daki bilimsel ve felsefi gelişmeleri sürekli takip etmekte olan düşünür Türk aydınının Batı'yı sadece pozitivist yönüyle tanımış olduğuna tepkisel bir tavır içindedir. Düşünür, Batı'da mistik düşüncenin gelişmekte olduğuna ve fizikte yeni gelişmelerin bu süreci desteklediğine dikkat çekmektedir.²⁷ Ona göre Batı'daki son gelişmelerden habersiz Batıcı Türk aydını Avrupa'nın terk ettiği pozitivistimin peşindedir. Türk kültürünün halis köklerine kadar tesir etmeyen bir Batı tesirini sorunlu görmemesi,²⁸ Gökalp'in görüşleriyle örtüşmektedir. Peyami Safa'ya göre Avrupa Roma toplum disiplini, Yunan akı ve Hristiyan ahlakı olmak üzere üç sac ayağı üzerine bina edilmiştir.²⁹ Doğu, Batı'nın din birliğinden yoksun olduğu gibi, Batı'da ferdiyetçiliğin baştan beri gelişmesine rağmen Doğu'da ferdin bir kıymeti bulunmamaktadır. Batı ve Doğu arasındaki esas uçurum ise fert ve ilim arasında görülmektedir. Şark'ta ne ilim ne de eleştiri kültürü vardır. Oysa tenkitsiz bir fikir hayatı olamayacağından dolayı Şark'ta bir fikir hayatından bir zekâdan bahsedemeyiz. Bilmenin inançtan ibaret olduğu Şark, dindar olsa da filozof değildir. Dolayısıyla ispatı mümkün olmayan şeylerin iddia edilebildiği Doğu'da her türlü metafizik harmanlanmıştır. Şarklı hürriyetten, hukuktan, ilimden ve ahlaktan Batı'yı taklit etmeden bahsedemez bile.³⁰ İslam ve Budist Şark olmak üzere Doğuyu da kendi içinde ikiye ayıran düşünür, İslam olan Şarkın batılılaşmasının gerekliliğinden ve imkânından bahsetmektedir: "Akdenizli olan İslam Şark zaten batılı sayıldığından batılılaşması kolay olacaktır."³¹ Ona göre İslam, Hristiyanlığın antitezi değil onun tekâmülüdür.³² Peyami Safa, büyük genellemelerde bulunmaktan hoşlanır gibidir. Mesela kadercî olduğunu söylediği Hristiyanlığı mistik bir din olarak tanımlamakta buna karşın bir din olarak İslam'ın kadercî olmadığını ileri sürmektedir. Batı'nın, İslam düşüncesinin Türk kolu olarak tasnif ettiği İbn Sina ve Farabi gibi düşünürlerin tesiriyle Rönesans'a hazırlandığını, Batı'nın kadercî olmayan Endülüs ve İbn Rüşd tesirinin yanında bu Türk kolunun tesirinde kaldığını iddia etmektedir. Buna karşın İslam düşüncesinin Arap kolunun kadercî ve mistik kaldığını ve Batı'nın da bu yönden İslam dünyasını nüfuzu altına aldığını ileri sürmektedir.³³ Hristiyan Batı medeniyetinin tekâmülüne karşın İslam Şark'ın inhitatını Hristiyanlığın Roma'ya yerleşmesine bağlar. Ona göre dünya tarihinin en büyük hadisesi olan bu olay aynı zamanda İslam dünyasının neden geri kaldığının da ana nedenidir. Bu ana nedenin yanında

²⁴ Göze, *Peyami Safa*, 25.

²⁵ Göze, *Peyami Safa*, 26-29; Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1976), 22.

²⁶ Göze, *Peyami Safa*, 29.

²⁷ Göze, *Peyami Safa*, 30-31; Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 17-18.

²⁸ Göze, *Peyami Safa*, 33-36.

²⁹ Göze, *Peyami Safa*, 44.

³⁰ Göze, *Peyami Safa*, 36-45.

³¹ Göze, *Peyami Safa*, 46-47.

³² Göze, *Peyami Safa*, 47.

³³ Göze, *Peyami Safa*, 47.

Hıristiyanlığın altı yüz yıl önce gelmiş olması, Roma disiplini ve Yunan aklının etkisi, mistik düşünceden riyazi düşünceye geçişi, step cemiyetinden site cemiyetine geçişi gibi sebepler de saymaktadır.³⁴

Batısız bir Doğu'nun olamayacağını düşünen Peyami Safa, Batı-Doğu değerler sisteminde bir senteze varılmasını istemektedir. Teknikte ilerlemeyle manevi çöküş arasındaki ters orantının olduğu konusundaki düşünceleriyle ve hatta bunun evrensel bir kanun olduğuna yönelik vurgularıyla³⁵ döneminin bir klişesini tekrar etmekte olan düşünür, diğer taraftan Batı'nın canlılığını koruyan Hıristiyan kurumlarıyla bu sorunu çözdüğüne dair yorumuyla da orijinal kalmaktadır. Ona göre Türkiye'de dini müesseseler dâhil bütün sosyal müesseseler bir buhran içinde olmasına rağmen Hıristiyan dünyada bu boşluk kapanmış ve bir denge kurulmuştur.³⁶ Batı-Doğu sentezinde nelerin alınıp nelerin bırakılacağına milli ruh karar verecektir. Batı'ya düşman olmayan ama aynı zamanda dinî ve millî inançlarını muhafaza eden bu ruh, Japonlar ve Hintliler gibi bir senteze ulaşabilir ki burada her milletin sentez tavrı aynı olmayacaktır. Esasında her medeniyet dahi ona göre bir sentezdir.³⁷ Dinin bütün teşkilatlarıyla yaşama-ya devam ettiği Batı medeniyeti, maddecilik, dinsizlik ve devrimcilikten ibaret değildir. Muasır Batı medeniyetine yükselmenin yolu ilim, edep ve akıldır. İlimsiz ve dinsiz ve medeniyetten bahsedilemez. Avrupa medeniyetinin bir buhran içinde hasta olduğu, oradaki maddi terakkinin manevi bir tedenniye sebep olduğuna dair yaygın görüşü o da tekrarlamaktadır.³⁸ “Doğu'nun manayı Batı'nın maddeyi temsil ettiği” iddiası, dönemin birçok düşünürü gibi onun da kesinliğinden şüphe etmediği bir hüküm gibi duruyor. Ona göre Asya, dünyanın kalbi; Avrupa zekâsıdır.³⁹

Düşünür Doğu-Batı sentezini insanın kendi bütünlüğünü kazanmak için nefsiyle verdiği mücadeleye benzetmekte, Türkiye'nin böyle bir sentez için en elverişli memleket olduğuna sürekli dikkat çekmektedir. Bu sentezde esas sorun ise hangi Batı'nın temel alınacağıdır. Ona göre biri ölü olan diğeri de oluşum halinde canlılığını devam ettiren iki Batı vardır. Ölü olan Batı, dar ve kapalı ilim anlayışıyla pozitivizmin temsil ettiği Batıdır. Anlaşılan düşünürü göre bilimin otoritesi fizikte olan yeni gelişmelerle sarsılmış, determinist düşünce de bilimin katı bilgi anlayışı da çökmüş, Pozitivizmin dayandığı ölçü kavramı da bütün bilimlerin ve maddeci felsefenin dayandığı determinist inanç büyük yara almıştır. Bu durumu yazar “İlim diktatörlüğünün çöküşü hadisesine şahit” olunuyordu diyerek betimleyecektir.⁴⁰ Einstein'ın izafiyet teorisi ve Planck'in kuantum teorisi ona göre determinizmi yıkmakla sadece bilimin katı anlayışını değil aynı zamanda akılla her şeyin bilinebileceğine dair inancı da yıkıyordu. Böylece hem akıl hem de bilimsel düşünce mistik düşünce adına mahkûm ediliyordu. Batı'da yeni yükselen değer ona göre mistik düşünceydi. Peyami Safa, Batı'da gelişen modern bilime karşı da şüpheli bir pozisyonda durmayı tercih etmektedir. Bilimin sınırlarını ve kesinliğini tartışmakta, pozitivizmin dar ve katı bilimselliğini eleştirmektedir. Bu modern bilim eleştirilerinin doğal bir uzantısı olarak da tabiatta kesin sebep-sonuç ilişkilerinin olmadığını kuantum ve rölativite kuramları üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır.⁴¹

Batılılaşma ve Türk Devrimleri

Türkçü - İslâmcı, Türkçü - Garpcı, İslâmcı - Garpcı ve Türkçü- İslâmcı - Garpcı gibi mürekkep fikri ekollerin varlığından bahseden düşünür, genel kabul gören ve Gökalp'in bu tasnifi esas alarak

³⁴ Göze, *Peyami Safa*, 49-52.

³⁵ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 70-79.

³⁶ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 79.

³⁷ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 94.

³⁸ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 117-118.

³⁹ Safa, *Seçmeler*, 304.

⁴⁰ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 12-17.

⁴¹ Safa, *Seçmeler*, 314.

kaleme aldığı *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* eserine istinaden müstakil bir Türkçü, İslâmcı, Garpcı ekollerin varlığını kabul etmese de en azından düşünürlerin galip temayüllerine göre böyle bir hükmün verilmesinde de bir sorun görmez.⁴²

Bu üç ekol ve bu ekollerin yayın organları diyebileceğimiz üç dergi, Ziya Gökalp'in tahayyül ettiği gibi bir sehpanın üç ayağı gibi bir bütünlük oluşturmuyordu. Belki de zamanın siyasî birtakım zaruretleri, bu üç mecmuayı da birbirlerinin fikirlerini benimsemeye mecbur etmişti: İctihad, Celâl Nuri'nin "İttihadi İslâm" adlı eserinin methini ve müdafasını yaptığı gibi, altmış beşinci sayısında Abdülhak Hâmid'in bu kitabı ve bu ideali öven bir manzumesini koymuştu.⁴³

Yazar, batılılaşma konusunda döneminin birçok düşünürü gibi Tanzimatçıları kurumlarda bir ikilik yaratmakla suçlayacak, toplumun farklı kesimlerinde huzursuzluk yarattığını daha doğrusu bir memnuniyetsizler zümresi meydana getirdiğinden bahsedecekti. Bu parçalanmışlıktan bir sentez meydana getirme rolü ise Ziya Gökalp'e düşmektedir.

Tanzimat, "asrî" bir hareket olduğu için İslâmcıları, "gayrimillî" bir hareket olduğu için de Türkçüleri kaybetmişti. Fakat Gülhane hattı millî bir hareket olsaydı Türkçüleri ve dinî bir hareket olsaydı İslâmcılar'ı kazanabilirdi. O zaman Reşid ve Âli Paşaların hatıraları, bu sefer de garpcılara hesap vermeye mecbur olacaktı. Bunun için Ziya Gökalp, siyasî bir telifçilikle, hem millî, hem dinî, hem asrî bir yeni Tanzimat hareketi yaratmaya çalışıyordu. Bu üç ayaklı ideolojinin, saniye kaybetmeden lâiklik inkılâbını yapmaya taraftar olanlar için darağacından başka birşey olmadığını ya anlamıyor, yahut bir politika hareketiyle üç cereyanın kumandasını da eline aldıktan sonra, rüyasını bir destanda ifşa ettiği "Kızılma" yolculuğuna çıkmak istiyordu."⁴⁴

Atatürk ve yakın silah arkadaşlarının hayatlarını ve şahsiyetlerini kaleme aldığı *Büyük Halaskârımız Mustafa Kemal Paşa* isimli eserinde Atatürk'ün silah arkadaşlarına da onu Türk milletiyle özdeşleştirir. Mustafa Kemal demek ona göre Türk milleti demektir.⁴⁵ Atatürk'ün gerek Türk tarihi açısından gerekse bütün dünya tarihi açısından insan üstü, harika ve dahi bir şahsiyet olduğunu ispata çalışır.⁴⁶ Türk devrimi de ona göre Arap maymunculuğundan Batı maymuncuğuna geçişin önüne geçecek bir sentezi gerektirmektedir.⁴⁷ Dönemin birçok aydınının hayali olan bu Doğu-Batı sentezi Gökalp hariç tutulursa onda da sistematik düşünce halinde ortaya konulamaz. Batılılaşma yolunda yapılan tercüme hareketlerine de anlaşılan eleştirel bir gözle bakmaktadır. Tercüme ona göre bir milletin başkasının zekasıyla düşünmesi demektir. Bir düşünceyi olgunlaştırması halinde bir değer ifade eden tercüme faaliyetleri bizde asırlarca gerek Doğu'ya ve gerekse Batı'ya maymunca bir hayranlığın ifadesi olmuştur.⁴⁸

Atatürk ona göre batılılaşma amacıyla yaptığı devrimlerini dil ve tarih alanındaki teşebbüsleriyle tamamlayarak Türk milletine Batı taklitçisi olmadan Batı ailesi içinde kendi hüviyet ve şahsiyetiyle bir yer açmaktaydı.⁴⁹ Onunla birlikte Tanzimatla başlayan ikilikler ortadan kalkıyordu.

Atatürk'ten evvel, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılâp hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletın başına bütün belâları üşüştüren bu yarımılığı; Türk bünyesini hem Şark ve Garp hem din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu. Bu parçalardan milliyeti ve me-

⁴² Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 10-11.

⁴³ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 10.

⁴⁴ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 17-18.

⁴⁵ Peyami Safa, *Büyük Halaskârımız Mustafa Kemal Paşa*, (y.y. Orhaniye Matbaası, t.y.), 4.

⁴⁶ Safa, *Büyük Halaskârımız*, 21vd.

⁴⁷ Bk. *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak-Filozof Simalardan Seçme Metinler-*, der. Recep Alpyağıl (İstanbul, İz Yayınları, 2017), 477-479.

⁴⁸ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 37.

⁴⁹ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 22.

deniyeti tereddütsüz tercih ettiren kararı vermek ve Türk düşüncesini Siyamlı kardeşler gibi birbirine yapışık iki fikir ve temayül halinde sürükleyen ikiz idealden kurtarmak lâzımdı.⁵⁰

Türkiye'deki gerilimin kaynağını düşünür, 19. yüzyıl maddeci Batı'yı referans alan inkılâpçılarla inançlı toplumun karşı karşıya gelmesinde bulmaktadır. İnkılâpçı-irtica meselesi bir ilim meselesi olmaktan çok bir polisiye sorunu olarak kendini göstermektedir.⁵¹ Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlere karşı çıkmaya da temkinlidir ve eleştirel bir yaklaşım içindedir. Mesela harf devriminde direkt karşı çıkmamasına rağmen Osmanlıcanın mutlaka öğretilmesinden yanadır⁵² ve bu konudaki görüşleri hep eleştirel yönde imalarla doludur. İnkılâp ve gelenek konusunda en önemli referans kaynağı ve aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin fikir babası olan Ziya Gökalp'in fikirlerine öncelik vermektedir: "İnkılâp, gelenek düşmanlığı değildir. Gerçek bir sosyolog olarak, geleneği en iyi izah edenlerden biri Ziya Gökalp'imizdir".⁵³ Peyami Safa batılılaşma amacıyla atılan adımlar konusunda daima Ziya Gökalp'e atıflar yapmakta, bu çerçevede birçok sorunu hülâsa etmekte ve yapılması gerekenleri ima etmektedir. Kadın meselesi, heykel sorunu, harf devrimi, eğitim, Pantürkizm gibi birçok mesele ele alınmakta ve yazıldığı dönem çok dikkat çeken ve âdeta Cumhuriyet dönemi inkılâplarının bir dökümünü veren Kılıçzâde Hakkı'nın "Pek Uyanık Bir Rüya" başlıklı makalesinin özetini çıkarmaktadır.⁵⁴ Yazar, dönemin yenileşme yolundaki konularını Türkçü, İslâmcı, Batıcı düşünürler açısından ele almakta ve hangi konularda ihtilaf; hangi konularda ihtilaf içinde olduğunun genel bir hülâsasını çıkarmaktadır. Peyami Safa'nın *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı en önemli sayılan fikri eseri, bu yönüyle Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nin planını andırıyor olsa da Peyami Safa bu eserinde batılılaşmanın felsefi bileşenlerini yoklamakta, Batı ve Doğu'nun ne anlama geldiğinin düşünce tarihi açısından derin analizini yapmakta bu çerçevede Kemalizm'in ve milliyetçiliğin düşünsel temellerini irdelemekte, Batı'nın neden ilerlediğinin sebeplerine eğilmekte, hâsılı farklı bir muhteva ve orijinalliğe sahip bir içerik ve üslup sunmaktadır. Buradaki görüşlerin birçoğu *Doğu-Batı Sentezi* ismiyle kitap haline getirdiği makalelerinde de tekrarlanmaktadır.

Yazar, Türk İnkılabı için bazı temel prensiplerden bahsetmektedir. Buna göre inkılâp kaidele-re değil, geleneklere dayanır, taklit edilemez, tek adamın eseri değildir. Türk inkılâbında Atatürk'ün müstesna bir yeri olsa da bu hareket ondan çok önceleri başlamış ve hatta bazı yenilikler ondan önce kanunlaşmıştır.⁵⁵ Birçok Batılı devletinin laik olmaması da laikliğin Batı medeniyetinin ne şartı ne de esası olduğunu göstermektedir. Türkiye'de milli hâkimiyet 1923'te değil, 1908'de başlamıştır. İnkılâp tekâmül halindedir ve tarihsiz-geleneksiz- de tekâmül etmemektedir.⁵⁶

Batılılaşma Bağlamında İnanç Sorunları

Peyami Safa her münasebette geleneksel değerler batılı değerlere karşı savunulmaktadır. *Bir Tereddüdün Romanı*'nda ilahi adalet felsefi bir zemin üzerinden savunulmakta bir bütün halinde bakıldığında insanlar arasında bir eşitlik olduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır:

Eğer insanları evlenmekte tereddüde sevk eden şey bedbaht olmak korkusu ise bende böyle şey yoktu; çünkü hiçbir hareketimin gayesinden tam bir saadet beklemiyordum. Hayattan aldığımız her zevki ona muadil bir ıstırapla ödediğimizi bildiğim için, hiçbir şeyden yüzde yüz saadet ümit etmiyordum ve yüzde yüz felaketten korkmuyordum... Çünkü ruhi varlığımız hazla kederin muvazenesine

⁵⁰ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 37.

⁵¹ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 33.

⁵² Safa, *Seçmeler*, 184-186.

⁵³ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 85.

⁵⁴ Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 19-28.

⁵⁵ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 86-87.

⁵⁶ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 87.

istinat eder, işte en büyük adalet ve müsavat! İnsan, çektiği ıstırap nispetinde zevk duyar: Ne kadar acıkırsa yemekten ne kadar yorulursa dinlenmekten ne kadar ararsa bulmaktan o derece zevk alır.⁵⁷ Bu riyazi tenasüp, bütün insanlar arasında tam ve ezeli bir müsavat temin etmiştir. Eğer bir adamın hayatında duyduğu haz ve keder yekunları hesap edilecek olursa görülecektir ki hiç kimse kimseden daha fazla ne mesut ne de bedbahttır. Hepimiz kakhahalarımızı gözyaşlarımızla ödüyörüz ve bu hususta bir dilenci bir milyarderden farksızdır. Çok gülenin çok ağladığını söyleyen atalar sözü de bize heyecanlarımız arasındaki muvazeneden doğan bu büyük müsavatı bildiriyor.

Onun için muvakkat hazlar ve kederler istisna edilirse insanlar arasında devamlı bir saadet ve felaketten bahsedilmesini bile fazla bulanlardanım. Kararların üzerinde mesut olmak ümidi ve bedbaht olmak korkusu tesirini kaybetmişti. Bütün amellerimizin neticeleri arasında ıstırap ve zevk itibarıyla ahenk bulunduğu bir kere daha kani olduktan sonra...⁵⁸

Şüpheciliğin insana getirdikleri ile götürdüklerinin muhasebesi yapılırken inanmanın insanı hayata bağlayan yönü üzerinde durulur, tereddütün ve septizmin yıkıcı etkileri vurucu bir şekilde ve biraz da karikatürize edilerek anlatılır:

Hepsini bu tereddüt mahvetti. Kimi kozmopolit ve milli duyguların meddücezri arasında, kimi cinsi ve âşıkane meyilleriyle aile ve dostluk vefasının çarpışması içinde ve hepsi, mevcudatla alakaları kesilerek, enerjilerini kaybederek, bir muvazene unsuru olmaktan çıkarak, tereddütün çocukları olan fuhuş, alkol, sefalet ve şifasız bir bedbinlik içinde hastalandılar, parasız kaldılar, süründüler, perişan olup gittiler. Hiçbiri klasik ve ezeli ahengi hissetmemişti ve hepsi, asrın geçici anarşisini devrin hakiki işaretlerinden biri sanmıştı ve nihayet canlarından usanmıştı.⁵⁹

“Asrın hastalığı” dedikleri bu ruh buhranı, bu şüphe ve tereddüt, bu yer değiştirme ve kaçma ihtiyacı artık sonuna geliyor.”⁶⁰

Türk aydınının yaşadığı inanç buhranlarını ve tereddütlerini anlatan ve otobiyografik özellikler de taşıyan *Bir Tereddütün Romani*’nda⁶¹ insanı kuşatan ölümün ve yalnızlığın yıkıcı etkisi üzerinde duran Safa, toplumun varlığını dahi ölümün karşısındaki insanın çaresizliğine yoracak ve âdeta insanın ölüm korkusuyla çaresizce topluma sığındığını ima edecektir. Bu bağlamda yalnızlık ölümün ıstırabını büsbütün artırmakta, insanın ölümlükten dahi diğer insanlara ne denli muhtaç olduğunu altı çizilmektedir. Roman, Safa’nın evlilik, ahlak dâhil birçok meseleyi roman kahramanları üzerinden irdelediği bir platforma dönüşür:

Bunu ilk keşfeden ben değilim, dedim, asırlardan beri, kendilerinden çok uzak, yani çok basit kadınlarla evlenen tarihi insanlar da vardır. Bu ihtiras adamları, evlendikleri basit bir köylü kızının boş ve saf gözlerinde, kendilerini yakan büyük ve kuvvetli sansasyonların alevini söndürürlermiş, filan. Belki her tecrübeye aynı kıymeti muhafaza etmeyen bu fikir, bana mülayim geliyor. Fakat bunda da evlenmenin korkularıyla beraber zevklerini azaltmak var. Bütün yollar Roma’ya çıkar. İzdıvaçta da ideal bir terkip yoktur. Her türlüünde de faydalarını ve mahzurlarını görecektir kadar realist olalım.

Din-bilim arası gerginlik, batılılaşmanın getirdiği kriz, geleneksel anlayışların inanışların sorgulanışı, buhrana sürüklenme, nihilist bir dünya görüşüne bir ruh sefaletine sivrulma onun temel temalarındandır.⁶² Batı’daki bilimsel gelişmelerin Rönesans’tan itibaren geldiği aşamaları takdir eden düşünürümüz, tabiat hakkında kazanılan Batı kaynaklı bilgilere ilahi bir perspektif verecek mistik bir

⁵⁷ Safa, *Bir Tereddütün Romani*, 48.

⁵⁸ Safa, *Bir Tereddütün Romani*, 47-48.

⁵⁹ Safa, *Bir Tereddütün Romani*, 181

⁶⁰ Safa, *Bir Tereddütün Romani*, 189.

⁶¹ Ayvazoğlu, “Peyami Safa”, 439.

⁶² Mesela bk. Peyami Safa, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu* (İstanbul Tüken Yayınevi, 1974), 70vd.

hamlenin gerçekleşmesini ummaktadır. Bu insan merkezli dünya görüşünden Allah merkezli dünya görüşü arasında bir temasın imkanından umutlu gibidir. Ona göre bu salt ilahiyatçıları da aşan bir sentezin ve kuşatıcılığın olmasını gerektirecektir.⁶³

Modern bilimin klasik Kilisenin rolünü oynaması, dogmatik bir şekilde bilimsel bilgiye iman edilmesini beklemesi de onun pozitivist katı bilimsel anlayışına karşı tepkisinin gerekçesini oluşturmaktadır. Üniversite profesörlerinin bir orta çağ papazı gibi bilimsel bilginin dogmatikliğini savunmalarını eleştirirken bir yandan da parapsikolojiye, metapsişik olaylara bir gerçeklik görüntüsü kazandırmak ve yine insanın mutlak olanı bilmek konusunda her dönemde farklı bir taassuba tutulduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla hakikat, bilimsel bilginin tekelinde değildir:

Karikatür gibi görünen Matmazel Noraliya'nın koltuğu, onun yalnız kendi ben'ine değil, bütün ben'lere, mücerret Ben'e isyandır. Bütün dinlerin, fikirlerin ve politikaların tarihi bu isyanın tarihidir. Dinler, insanın- iştah, şehvet, kazanç hırsı ve kibir halinde- kuduran ben'ini Allah'ta eritmeye çalışmışlardır. Hümanizm onu insanlık idealinde uyuşturmaya savaşır. Nasyonalizm fena filmiliet'i emreder. Ben'in Allah'ta yok olmaya koşması azizleri, insanlıkta yok olmaya koşması dâhileri, millette yok olmaya koşması kahramanları yaratmıştır. Bütün bu ideallerde müşterek olan şey ben'in fenasıdır.⁶⁴

İnsanın varlık karşısındaki mutlak bilgi sahibi olamaması düşünür açısından çözülemeyen bir sorun olarak onun zihninde güncelliğini daima koruyacaktır. Düşünürün üzerinde sıkça durduğu agnostik tavır aslında kendisinin de içinde bulunduğu halet-i ruhiyedir. Birçok meselede onun da agnostik kalarak kabul ve ret arasında kaldığını ihtimaller üzerinden hareket ettiğini görmekteyiz.

Peyami Safa, hayatı bir mücadele olarak gören acıyı idealleştiren ve büyümenin, gelişmenin vazgeçilmez şartı gören Nietzsche felsefesinden de evrim teorisinden de derin bir şekilde etkilenmekte, barış yerine savaşı idealleştirmektedir. Savaşın insanı küçük hesaplarından arındıran, onu miskinlikten kurtaran canlandırıcı ve geliştirici etkisinden bahsetmektedir. Evrim kuramı sadece biyolojinin bir konusu olmanın çok ötesinde hayatın her alanında tezahür eden süreçlerin temel belirleyici kanunu olarak görülmektedir. Bütün bunlara rağmen düşünür savaşları milliyetçiliğin sonucu değil aksine dinleri, dilleri ve milliyet şuurunu savaşların tabii neticeleri olarak görmekte, daha doğrusu savaşı doğuran sebeplerin bunları da doğurduğunu iddia etmektedir.⁶⁵

Alanları ayrı olan Bilim ve din ona göre zaten bir çatışma içinde olamaz. Her iki alan da birbirine saygı duyması gerekir.⁶⁶ Hakikatin çok yönlülüğü, her fikrin kendi zaviyesinden doğru ve aynı zamanda eksik olduğu, herkesin başkasının düşüncelerine saygılı olmasının temel gerekçesini oluşturmaktadır. Hakikat kimsenin tekelinde olmadığı gibi bunun için evrensel bir ölçüden de bahsedemeyiz. Düşünür bu hakikatin göreceli olduğuna yönelik görüşünü Einstein'ın, Max Planck ve Heisenberg'in yeni bilimsel teorilerine dayandırmaktadır.⁶⁷Bütün ahlaki, sosyal, felsefî ve metafizik sorunları çözebileceğini iddia eden dogmacı akılcılığın ve katı bilim anlayışının Batı'da iflas ettiği görüşünde de⁶⁸ yalnız değildir. Artık mutlakçı bilim anlayışının çözüldüğünü, ihtimaliyete saygılı olunması gerektiğini birçok Batılı bilim ve düşünce adamı kabul etmektedir.⁶⁹

⁶³ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 26.

⁶⁴ Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, 291.

⁶⁵ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 59-64.

⁶⁶ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 105.

⁶⁷ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 38-39.

⁶⁸ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 82.

⁶⁹ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 83.

“Bütün görüşlerin kendi zaviyelerinden doğru fakat eksik olduğu bu görüşlerin bir araya gelmek şartıyla bizi hakikate ulaştırabileceği” görüşünü modern fiziğin verilerine dayandırmaktadır.⁷⁰

Batılılaşma Bağlamında Fert-Toplum İlişkisi

Peyami Safa'nın Fert-toplum ilişkisini irdelediği romanlarında Ziya Gökalp'in etkileri bârızdır:

“Cemiyet her şeyi görür, bilir, anlar; çünkü bizzat, cemiyet her şeydir ve kendi cüzlerinden müstakil bir varlık değildir.”⁷¹

Gözümün önünde bir insan dağılıyor. İçtimai köklerinden kopunca mevhum ferdi şahsiyetimizin bir anda nasıl kuruyuverdiğini, soluverdiğini görüyorum. Yalnız içtimai değil, aynı zamanda beşerî, mistik ve ilahi bağları da çözülen insanın bu perişanlığı bana ibret, merhamet, nefret ve dehşet veriyor.⁷²

Dönemin oldukça canlı tartışma konuları olan fert, cemiyet, tabiat, ahlak ilişkileri roman kurgusu içinde sürekli işlenmektedir. Fert-cemiyet ilişkisi bağlamında değerlerin ve iradenin göreceliği, cemiyetin ferdi her yönden kuşatması, irade meselesinin yeni bilgiler ışığında ele alınması, insanın tabiatla olan ilişkisi, ahlakta göreceliğin olup olmaması gibi birçok konu romanlarında harmanlanmakta ve Peyami Safa bir düşünür olarak felsefi görüşlerini roman kurguları halinde okuyucuyla paylaşmaktadır. Batılılaşma sonucu en azından toplumun okuyan kesimine sirayet eden nihilist anlayışlar, agnostik duruşlar, bocalamalar içinde olan toplumun değerler sistemini sorgulamaktadır. Bu sorgulamalardan anlaşılan düşünürümüz bir aydınlanma değil de bir buhran, bir ruh karmaşası ve felaketi çıkarmayı hedeflemektedir. Peyami Safa, Batılılaşma karşısında muhafazakâr; materyalist düşünce karşısında spiritüalist bir noktada duracaktır. İnançın zayıflamasının bireyin ruh dünyasında nasıl felaketlere yol açtığı, şüpheciliğin insan iradesini nasıl da felce uğrattığını onun roman karakterleri üzerinden görmek mümkündür.

Düşünür, fert-toplum ilişkisini zengin bir referans çerçevesi içinde işlerken biyoloji, psikoloji ve özellikle sosyolojinin verilerini kullanmakta ve bu konuya dair görüşler arasında tercihlerde bulunmaktadır. Milliyetçilik tasavvuru da taassup içinde bir ırkçılık değildir. Bütün insanlık cemiyetini bir vücudun uzuvları olarak gören bu yaklaşımı içinde kültürün önemini ve millet olmanın kıymetini ortaya koyarken de Gökalp'le aynı dili konuşmaktadır. Bu kültür milliyetçiliğin sınırları her iki düşünürde de benzer bir anlam evreni içinde çizilmektedir.

Ferdiyet ve şahsiyet arasındaki ayrım Gökalp gibi onun da üzerinde duracağı önemli bir hareket noktasıdır. “Ferdiyetimizle tabiata, şahsiyetimizle cemiyete aidiz”, ve “az ictimâî kalmış adam bunun için şahsiyetsiz, iptidâî hatta vahşidir”⁷³ derken insanın şahsiyetini ancak toplumla kazandığını söyleyen ve toplum dışı insanı hayvanla eş değer gören Gökalp'le hemfikirdir. Sadece bir fert olarak doğan çocuğa şahsiyet kazandıracak olan toplumdur. Bu açıdan ferdiyet insanın biyolojik yönüne ait olduğundan insanlar arasında bu yönden benzerlikler görülmekte, şahsiyet ise insanın toplumsal yönünü gösterdiği için insanlar farklı dereceler olarak tezahür etmektedir.⁷⁴ İnsan hayvani tabiatı ancak cemiyetle aşabilir. “Ferdiyetimizle hayvan; şahsiyetimizle insanız.”⁷⁵ inkılâpçı büyük şahsiyetler dahi cemiyetin verdiği görevle toplumda bir değişiklik meydana getirirler. Toplumdaki hiyerarşik sistem de insanların kazandıkları şahsiyetlere dayanmaktadır.

Peyami Safa'nın milliyetçiliği de bu ilkelerinden hareketle vucûd bulur. Size şahsiyet kazandıran sizi her yönüyle kuşatan toplumdur, yani millettir. İnsan bu kollektif şuurla kendini aşar, fertten şahsiyete

⁷⁰ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 46.

⁷¹ Safa, *Bir Tereddüdün Romani*, 78.

⁷² Safa, *Bir Tereddüdün Romani*, 181.

⁷³ Peyami Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm* (İstanbul: Toker Yayınları, 1968), 21

⁷⁴ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 20-21.

⁷⁵ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 30.

yükselir. Fert-cemiyet ilişkisini bütün-parça ilişkisi çerçevesinde değerlendiren düşünür, parçayı bütüne bağlayan vitalizm görüşünü mekanist görüşe tercih etmekte bu görüşün bir tezden öte bir hakikat olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla insan bir makine olmadığı gibi bütün uzuvların, hücrelerin bütünü emrinde olduğu ve bütünü parçaların birleşmesinin ötesinde bir gerçekliğinin olduğu görüşü fert-cemiyet ilişkisini temellendirmek amacıyla işlenir. Psikolojideki bütünlüğü dikkate alan Gestalt teorisini de bu amaçla kullanır. Bu veriler ışığında toplum da fertlerin iradesini oluşturduğu sayısal ve mekanik bir varlık değil, parçalarını aşan ve onları kontrol edebilen bir güç olan bütünü ifade etmektedir.⁷⁶ Peyami Safa'nın bu düşünceleri de filozof Ziya Gökalp'in toplumun ferdin iradesini ve hatta iyi-kötü algısını şekillendiren nüfuzunu temellendiren felsefesiyle uyum içindedir.

“Sanayi kapitalizmin hukukî bir ifadesi” olarak değerlendirdiği demokrasiyi Avrupa'nın zengin ülkelerinin diğer milletleri istismarının tabii bir neticesi olarak görmektedir.⁷⁷ Düşünür, sınıf mücadelesine dayanan Marksist ekonomi sistemini de demokrasiye dayanan ve sermaye sahiplerini dolaylı olarak koruyan liberal ekonomik sistemini de eleştirmekte, toplumsal katmanlar arasındaki dengeyi en adil şekilde sağlayacak ferdi değil toplumu ve milli faydayı esas alan milli bir ekonomi sistemini desteklemektedir. Fakat düşünürün millilik anlayışı bununla sınırlı değildir, milli olmayı ebedi olmanın ilk şartı olarak gören Peyami Safa buradan “milli ahlak olmayan yerde ahlâk yoktur” hükmüne varacaktır.⁷⁸ Öyle anlaşılıyor ki fert açısından millet nihai bir ilgi mevkiine yükseliyor ve bu yüce amaç uğruna insan hayatından ve birçok zevkenden feragat edebiliyor. Onun düşüncesinde insanın bütün eylemleri millet hesabına ve onun faydasına hizmet etmek gibi bir amaca yöneliktir. Nihayetinde insan ferdi hayatıyla fani; milli hayatıyla baki olmaktadır.⁷⁹ Gökalp'in millet hayatını tehlikeye girdiği buhranlı dönemlerde ferdin kişisel çıkarlarını bir tarafa bıraktığı, milli şuurun derin uykusundan uyandığı ve böyle zamanların tam da kahramanların ortaya çıktığı nadir zamanlar olduğu görüşüne tam olarak katılmamaktadır. Ona göre bütün milletler için genelleştirilemeyecek bu durum sadece ferdi esas alan liberal demokrasinin hâkim olduğu toplumlarda söz konusudur. Sosyal yapıları da milli olan milli cemiyetler “hürriyet sarhoşu” ve “sulh esrarkeşi” olmadıklarından her konu onlar için milli davadır ve milli olan insan her daim uyanıktır.⁸⁰

Gökalp'in ferdiyet felsefesini onun peyami safa'nın roman kahramanının ağzından dinliyoruz:

Doğarken hürriyetimize de şahsiyetimize de sahip olamayız, ikisini de yaşadıkça ve liyakatimiz nispetinde kazanırız. Burada ferdiyetle şahsiyeti birbirine karıştıranların ezeli hatasına düşmeyelim. Ferdiyet sadece biyolojik vahdetimizi ifade ettiği halde şahsiyet onu aşan ve emri altına alan sosyal hüviyetimizdir.”⁸¹

“Ferdietin şahsiyete bu yenilişi herkeste olmadığı ve olanlarda da müsavi derecede bulunmadığı için, şahsiyetle beraber gelişen hürriyet, herkes için eşit bir hak sayılamaz. Köylüye onu veriyorsunuz, almıyor. Her Türk kadınına verdiğimiz hürriyeti reddeden köylü kadını, hâlâ erkeği görünce yere çömeliyor ve ona arkasını dönüyor. Çünkü o hurafelerinin esiridir. Kanunlarımız onu bu kölelikten kurtarmadığı gibi, büsbütün başka şartlar altında teşekkül etmesi lâzım gelen şahsiyetine de kavuşturmamıştır. Hâlbuki münevver Türk kadını inkılâptan çok evvel çarşafı atmış ve kaçgöçü kaldırmıştı.”⁸²

⁷⁶ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 39-43.

⁷⁷ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 32-33.

⁷⁸ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 49.

⁷⁹ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 54.

⁸⁰ Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 54-55.

⁸¹ Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, 295.

⁸² Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, 295

Peyami Safa'da Mistik Temayüller

Peyami Safa da dönemin birçok Müslüman düşünürü gibi Fransız düşünür Bergson'dan etkilenmektedir. Nihilizmden mistisizme yönelik sürecini gösteren ve yazarın parapsikoloji, metapsişik ve isprizma konularına ilgi duyduktan sonra yazdığı *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanında yazar bakış açısı ve merkez yansıtıcı tekniklerini büyük bir ustalıkla kullanacaktır.⁸³ Roman kahramanı üzerinden mistik tecrübenin irdelendiği bu eserde onun tıp, mistisizm, felsefe ve insan psikolojisine olan vukûfiyetinin sınırları da görülmektedir. Basılışını göremediği son eseri olan *Mistisizm*⁸⁴ adlı eserinde bu konuyu objektif bir şekilde işlerken başta kelim dâhil olmak üzere İslam ilahiyatındaki tartışmalardan da haberdar olsa da⁸⁵bu konulardaki bilgisinin yetersizliği onun genellemeler yapmasına engel değildir.⁸⁶

Düşünürün kendi felsefî gelişimini izah sadedinde felsefe eleştirisi ve Batı felsefe tarihinin bir muhasebesini yapması onun modern Batı felsefesinden haberdar ve felsefî konulara ne denli ilgili olduğunun ispatı gibidir.⁸⁷ Anlaşılan onun bu felsefî eleştirisi dahi mistik dünya görüşüne bir zemin hazırlamak adına yapılan bir girişimden ibarettir ve felsefe alanındaki tartışmalar da kesinlik duygusunu vermemeleri nedeniyle acımasızca eleştirilmektedir. Felsefe ve manevi ilimlerde hemen herkesin kendince haklı olduğu keyfilik ve kesin bilginin yokluğu, tez, antitez ve sentez süreçleri sonucu ortaya çıkan belirsizliği eleştirmekte ve bu ilimlerdeki tartışmaların insanları çatışmaya götürecek gevezeliklerden ibaret olduğunu dillendirmekte, herkesin kendi zaviyesinden haklı olduğunun altı çizilmektedir. Onun bu eleştirilerinden modern bir ilim olan sosyoloji dahi kendini kurtaramamaktadır. Felsefe ve bilimin ayrılmasına dair bu keskin anlatımda düşünür evrenin başlangıcı konusundaki sebebiyet ve amaçlılık hakkındaki görüşleri “faraziye oyunları”⁸⁸ olarak yorumlamakta felsefî düşüncenin seyri için “diyalektik bir fasit daire etrafında binlerce yıldır dolap beygiri gibi dönen felsefe değil edebiyattır.” Derken felsefe ve edebiyatın birleşmesinden bahsetmektedir ki⁸⁹ bu nokta tam da onun romanlarında yapmaya çalıştığı şeye tekabül etmektedir. Bu anlamda romanları yoğun bir psikoloji, sosyoloji ve felsefî düşüncenin iç içe geçtiği bir manzara sunar. Felsefe ve manevi ilimlerin edebiyatla ifade edilmesini ve maddi ilimlerden ayrılmasını savunan Peyami Safa, buna en güzel örnek olarak Mevlana'yı göstermektedir.⁹⁰

Mistisizm, spiritüalizm, parapsikoloji ve metapsişikle yoğun bir şekilde ilgilenen yazarın roman kahramanları arasındaki olaylar örgüsünde bu dikkatlerin izleri daima görülmekte ve birçok metapsişik hadise roman içerisinde okuyucuya sunulmaktadır. Kendisinin de en mükemmel eseri olarak gördüğü⁹¹ *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* bu konuların serpiştirildiği belki de en dikkat çekici eseridir. Döneminin birçok aydını gibi vahdet-i vucûd felsefesinden etkilenmekte mistisizmin İslam versiyonu olduğunun düşündüğü bu tasavvuf felsefesini kahramanları üzerinden işlemektedir:

“Ben kimim? diye kendi kendine sorarken kendi kendini tanıtıyordu. Bu anlar seyrekleşti. Gayret ediyordu. Bir daha gelmediler. Artık şuurunda kendi ben'ini değil, başka ve geniş ve her şeyle birleşmiş, sonsuz bir kendi vardı. Bu, kendinden çıkan ve onu aşan, her şeyi kavrayan ve her şeyle bir olan bir kendi şuuru. Bu bir mutlak birdi. Ansızın gözleri kör edecek kadar keskin bir ışığa

⁸³ Ayvazoğlu, “Peyami Safa”, 439. parapsikolojik ve metapsişik konuları *Yalnızız* romanında da işleyecektir (Ayvazoğlu, “Peyami Safa”, 439).

⁸⁴ Göze, *Peyami Safa*, 78.

⁸⁵ Peyami Safa, *Büyük Fikir Cereyanları Mistisizm* (İstanbul: Bâbîâli Yayınevi, 1961), 40vd.

⁸⁶ “Mutezilerin panteist okulu, Allah'ın, kâinatın dışında olmadığını iddia ederken” (Safa, *Büyük Fikir Cereyanları Mistisizm*, 90) ifadeleri bu kelam ekolleri hakkındaki bilgilerinin zayıflığının ispatı gibi durmaktadır.

⁸⁷ Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Şekip Tunç gibi dönemin önemli Türk düşünürleri tarafından eleştiri konusu yapılan “felsefe ve diyalektik” isimli konferans metni için bk. *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 480-495.

⁸⁸ *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 491.

⁸⁹ *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 494.

⁹⁰ *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 495.

⁹¹ Göze, *Peyami Safa*, 93.

benziyen ve hududu görünmeyen büyük bir aydınlık parladı ve ansızın her şeyi kavradı ve sonsuz derinliklere iner gibi bir duygu bütün ruhunu sardı.”⁹²

Batı tarihi açısından Orta Çağ tez, Rönesans’la başlayan süreç antitez, mistik bir düşüncenin yükselişe geçtiği yeni dönem ise bir sentezi ifade ediyordu. Burada belirleyici rol mistik düşünceye verilmektedir. Rönesansla tabiatı tanıyan insan, tabiatüstüyle irtibatı koparmış olduğundan mistik düşünceyle bu irtibat tekrar kurularak insan bir ahenge kavuşmuştur.⁹³ Şu kadar var ki onun mistik düşünceden kastı, Orta Çağın mistik ve skolastik anlayışından, İslam ve Hristiyanlığın mistik tasavvurlarından çok, zekânın ileri boyutu olan sezgisel sıçramayı, insanın ruhunun varlığın künhüyle kaynaşmasının idrak edilmesi olmalıdır.⁹⁴ Bu haliyle mistik düşünce aklın dışında ve karşısında değil, onun bir ileri aşaması olan insani bir yetiyi ifade etmektedir. Bu konuda da anlaşılan Fransız filozof Bergson’un derin etkisindedir. Yeni fizikteki ihtimaliyet teorilerinin kesinlik düşüncesini ve bilimin otoritesini sarsması, düşünürle mistik ve dini düşüncenin değerini savunması açısından büyük bir destek sunmaktadır. Fakat Peyami Safa, romanlarında görüleceği üzere bilimsel bilgiye dair şüpheyi âdeta bir fırsata çevirmekte, ispiirtizma, parapsikoloji ve metapsişik gibi konulara çok fazla ağırlık vererek bilimsel bilgiye olan güvenin âdeta bu alanlara kaymasına yol açmaktadır. Oysa bilimsel bilgiyi küçümseyen bu tavırlar din-bilim arasında herhangi bir çözüm sunmamakta aksine yeni sorunlara sebep olmaktadır.

Eserleri

Beş yüze yakın kitap, sayısı tam tespit edilemeyen diğer yazılarıyla düşünür bu yoğun yazım faaliyetinin bir sonucu olarak Türkçeyi en iyi kullanan yazarlardan birisi olarak kabul edilmektedir.⁹⁵ Kalemle hayatını kazanmak zorunda kalması onun farklı alanlarda çok fazla yazmasına neden olacaktır. Eserleri gazete yazılarının bir kitap haline getirilmesi ile en baştan bir kitap olarak tasarlananlar olmak üzere temelde iki kısma ayrılmaktadır. Peyami Safa, daha çok para kazanmak amacıyla kaleme aldığı yazılarını Server Bedi imzasıyla; fıkraları, makaleleri, araştırmaları, fikri eserleri ve büyük romanlarını ise Peyami Safa ismiyle yazacaktır.⁹⁶ Büyük bir yazarın para kazanmak mecburiyetinden dolayı böyle bir yola başvurması toplumun kültür seviyesinin tabii bir sonucu olmasının yanında Peyami Safa’nın da bu durumdan oldukça mustarip olduğu anlaşılmaktadır:

Bütün bu kitapları sakatlayan kusurların benden olduğu kadar, benim çalışma şartlarımı aleddevam berbat etmiş bir cemiyetin verdiği huzursuzluk, vefasızlık ve emniyetsizlikten doğduğunu söyleyeceğim. 19 senelik yazı hayatımda bu cemiyet bana bir hafta istirahat hakkı vermemiştir.⁹⁷

Birçok konu hakkında mütemadiyen yazan hayatını yazarak kazanan Peyami Safa’nın entelektüel ilgisi oldukça geniştir ve değinmediği konu yok gibidir. Edebi eserlerinin yanında fikri eserleri de olan Safa’nın felsefi bir sisteminden bahsetmek zordur. Bu sistemsizlik Gökâl gibi bazı düşünürler dışında kendi döneminde pek kimsede de yok gibidir. Aslında bu durumdan kendisi de farkındadır ve bundan mustarip bir halet-i ruhiyeyle toplumu sorumlu tutmaktadır.⁹⁸

Eserleri hikâyeleri, romanları ve fikri eserleri olarak tasnif edilebilir. Burada eserlerinin bir kısmının adlarını zikretmekle yetinelim.

⁹² Safa, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu*, 239.

⁹³ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 30-32.

⁹⁴ Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 52.

⁹⁵ Ayvazoğlu, “Peyami Safa”, 439.

⁹⁶ Göze, *Peyami Safa*, 13-14.

⁹⁷ Göze, *Peyami Safa*, 13.

⁹⁸ Göze, *Peyami Safa*, 13.

Hikâyeleri: *Gençliğimiz* (1922), *Siyah Beyaz Hikâyeler* (1923), *Ateş Böcekleri* (1925), *İstanbul Hikâyeleri* (tarihsiz), *Hikâyeler: İlk Defa Bütün Hikâyeleri Bir Arada* (1980).

Romanları: *Şimşek* (1923), *Mahşer* (1924), *Bir Akşamdı* (1924), *Cânan* (1925), *Sözde Kızlar* (1925), *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930), *Fâtih-Harbiye* (1931), *Bir Tereddüdün Romani* (1933), *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949), *Yalnızız* (1951), *Biz İnsanlar* (1959).

Fikrî Eserleri: *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938), *Felsefî Buhran* (1939), *Millet ve İnsan* (1943), *Mahutlar* (1959), *Sosyalizm* (1961), *Mistisizm* (1961), *Doğu-Batı Sentezi* (1962), *Kızıl Çocuğa Mektuplar* (1971).⁹⁹

Resim 1: Kitaplarından bazı örnekler

⁹⁹ Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439-440.

Kaynakça

- Ayvazoğlu, Beşir. “Peyami Safa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/437. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Göze, Ergun. *Peyami Safa*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Okay, Orhan. *Silik Fotoğraflar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001.
- Safa, Peyami. *Bir Tereddüdün Romansı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, t.y.
- Safa, Peyami. *Büyük Fikir Cereyanları Mistisizm*. İstanbul: Bâbîâli Yayınevi, 1961.
- Safa, Peyami. *Büyük Halaskârımız Mustafa Kemal Paşa*. (y.y. Orhaniye Matbaası, t.y.
- Safa, Peyami. *Doğu-Batı Sentezi*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2. Basım, 1976.
- Safa, Peyami. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*. İstanbul Tüken Yayınevi, 1974.
- Safa, Peyami. *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*. İstanbul: Toker Yayınları, 1968.
- Safa, Peyami. *Seçmeler*. haz. Faruk K. Timurtaş – Ergun Göze. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Safa, Peyami. *Sözde Kızlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, y. t.
- Safa, Peyami. *Türk İnkılâbına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak-Filozof Simalardan Seçme Metinler-*. der. Recep Alpyağıl. İstanbul: İz Yayınları, 2. Basım, 2017.